

TISICUM

1993

A JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE, VIII.

TISICUM

A JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE
VIII.

Szerkesztette:
MADARAS LÁSZLÓ-SZABÓ LÁSZLÓ-TÁLAS LÁSZLÓ

SZOLNOK, 1993

**ANNUAL OF THE JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK
COUNTY MUSEUMS**

**JAHRBUCH DER MUSEEN
DES KOMITATES JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK**

TISICUM

TISICUM

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, VIII.

7 6567

A címlapon látható:

Tiszafüred-Morotvapart, kelta edény, pseudo kermosz

ISSN 1217—4165

Kiadja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: TÁLAS LÁSZLÓ, megyei múzeumigazgató

**Készült a Debreceni Dózsai Nyomdaüzemében
Felelős vezető: VARGA ISTVÁN ügyvezető elnök**

TARTALOM

Sümei Pál: Tisicum	7
Kalivoda Béla: Kisemlős faunisztikai és populációdinamikai összehasonlítóvizsgálatok Jász-Nagykun-Szolnok megyében gyöngybagoly (<i>Tito Alba</i>)köpetek alapján (<i>Faunistical and population-dynamical comparative researches of little mammals in small Jász-Nagykun-Szolnok county on the basis of pellets of barn owls</i>)	9
Iváncsik Imre: Válogatott adatok Szolnok környéke és Jász-Nagykun-Szolnok megye gombaflórájához (<i>Selected information about the fungiflora in Jász-Nagykun-Szolnok county and Szolnok area</i>)	31
T. Dobosi Viola: Jászfelsőszentgyörgy-Szunyogos, felsőpaleolit telep (<i>Jászfelsőszentgyörgy-Szunyogos, upper paleolithic locality</i>)	41
Hertelendi Ede: A jászfelsőszentgyörgyi felső-paleolit telepről származó csont radiokarbon meghatározása (<i>Radiocarbon dating of a bone sample from the upper paleolithic settlement near Jászfelsőszentgyörgy</i>)	61
Sümei Pál: A jászfelsőszentgyörgyi szunyogos felső-paleolit telephely üledékföldtani és sztratifikai elemzése (<i>Sedimentary geological and stratigraphical analysis made on the material of the upper paleolithic settlement at Jászfelsőszentgyörgy-Szunyogos</i>)	63
Vörös István: Felsőpaleolit vadásztábor állatcsontlelettel Jászfelsőszentgyörgy-szunyogoson (<i>Animal remains campsite from the upper paleolithic hunters at Jászfelsőszentgyörgy-Szunyogos</i>)	77
Kertész Róbert: Adatok a Nagyalföld mezolitikumához (<i>Data to the mesolithic of the Great Hungarian Plain</i>)	81
Szabó Géza: Új adat a kárpát-medencel és az északi bronzkor kapcsolatához (<i>Ein neuer Beitrag über die Beziehungen des Karpatenbeckens zur nordischen Bronzezeit</i>)	105
Nacsa Mihály: Korong alakú bronzkori övdísz készítésének technológiája (<i>Die Technologie der schreibeformigen Gürtelverzierung in der Bronzezeit</i>)	129
Cseh János: Kengyel-Kiss-tanya (<i>Kengyel-Kiss-tanya [-Homestead]</i>)	137
Szentpéteri József: Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében (<i>Die Oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der Archäologischen Quellen</i>)	163
Madaras László: Avar temetőrészlet Öcsöd határában (<i>Die Bestattung in Nischengräbern in der Gemarkung von Öcsöd</i>)	181
Selmeczi László: Régészeti adatok a jászok szokásaihoz és hiedelemvilágához	225
Zsupos Zoltán: A moldvai csángó-magyarok eredetéről	243
Bagi Gábor: Katonáskodás, katonai szolgálat a magyarországi jászoknál a XIII-XIX. században (<i>Soldatendienst bei den Jazygen von 13. bis 19. Jahrhundert</i>)	247

T. Bereczki Ibolya: Adalékok Jenő-pusztá elcserélésének gazdaság- és társadalomtörténeti hátteréhez (<i>Angaben zum wirtschafts- und gesellschaftshistorischen Hintergrund des Eintausches von Jenő-pusztá</i>)	269
Gulyás Katalin: A jázsági kézművesek 1828-ban (<i>Die Handwerker in Jazygien im Jahre 1828</i>)	277
Vadász István: A Közép-Tisza vidék társadalmi-gazdasági múltja, Tiszafüred szerepkörének alakulása (<i>Die gesellschaftlich-wirtschaftliche Vergangenheit von Közép-Tisza vidék, der Wandel der Rolle von Tiszafüred</i>)	295
Hamar Anna: „...Ezt csak szép nyugodtan lehet...” (<i>„...man kann es nur in Ruhe tun ...”</i>)	315
Szabó István—Szabó László: Mozgó és társközségeinek társadalma (<i>Die Gesellschaft von Mozgó und seiner Mitsiedlungen</i>)	325
Novák László: Tradicionális kapcsolatok a Felvidék és az Alföld északi területei között (<i>Traditional connections between upper northern Hungary and northern areas of the Great Hungarian Plain — Traditionelle Verhältnisse zwischen felföld [Nördliches Mittelgebirge] und den nördlichen Gebieten der Tiefebene</i>)	373
Füvessy Anikó: A tiszafüredi mázas kerámiák szerkesztett díszítményei (<i>Die konstruierten Ornamente der glasierten Keramiken von Tiszafüred</i>)	383
Ökrösné Bartha Júlia: Törökország mai szőnyegszövő háziipara (<i>Das Hausgewerbe der heutigen Teppichweber in der Türkei</i>)	393
Zsolnay László: Négy katolikus templom a Jáskunságban és a hivatalos építészet a XVIII—XIX. század fordulóján (<i>Vier katholische Kirchen in Jazygien-Kumanien und die offizielle Baukunst um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts</i>)	407
Tálas László: Radnai Béla szobrászművész	421

AZ AVAR KORI HADSEREG LEGFELSŐBB VEZETŐ RÉTEGE A RÉGÉSZETI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Életmódjukból és talán katonai feladataikból eredően sajátos temetkezési szertartásban részesültek azok az avar kori személyek, akiket fegyvereikkel együtt bocsátottak a túlvilágra.¹ A **fegyvermelléklet-adás** szokása a korabeli társadalomnak majdhogynem a teljes vertikumát érintette - a legfelső vezető rétegtől a szabad köznépig bezárólag. Ezen belül vagyon és jogállás szerint erőteljesen rétegződhetett a fegyveresek állománya a köznép széles körétől kezdve a hatalom csúcsán álló kagáni családig.²

A fegyveresek társadalmi rétegződésének lehetőleg objektív megítéléséhez három alapvető régészeti jelenséget választottam, ezek a **lovas, fegyveres és díszöves** temetkezések. Az adatfelvételnél igyekeztem minden olyan leletet hasznosítani, amely egykori tulajdonosának társadalmi jogállására jellemző lehetett. Témaköröm anyaggyűjtését 1987-ben zártam, ezért a most következő számadatok az 1986. évig megjelent ásatási jelentéseken alapulnak. Ezek szerint a Kárpát-medencében addig feltárt mintegy 2.500 avar kori temetkezési hely közül 815 volt fegyveres és/vagy lovas lelőhely, összesen 29.792 sírral. Közöttük 2.201 a fegyveres, 438 pedig lovas személy. A fegyveresek létszáma az ismert adatok szerint az avar kori férfi lakosságnak megközelítőleg egyötöd részét jelenti. Ez az arány rámutat arra, hogy a korabeli szabadok körében jogosan feltételezett általános fegyverviseléshez nem járult a harci eszközök mindenhol, mindenki számára és minden időkben gyakorolt temetkezési szokása. Egyelőre magyarázatra vár az is, hogy szabad jogállásuk jelvényével (veretes övvel) a 2.201 fegyveresnek alig fele része, 1.045 fő rendelkezett - csupán 48 százaléka! A vizsgált személyek alig egyharmad része kora avar kori (587 fő, 27 %), s több mint kétszer annyi volt a biztosan késő avar kori harcosok létszáma (1.524 fő, 69 %), rajtuk kívül 90 fő egyelőre "avar kori" fegyveresként van nyilvántartva.

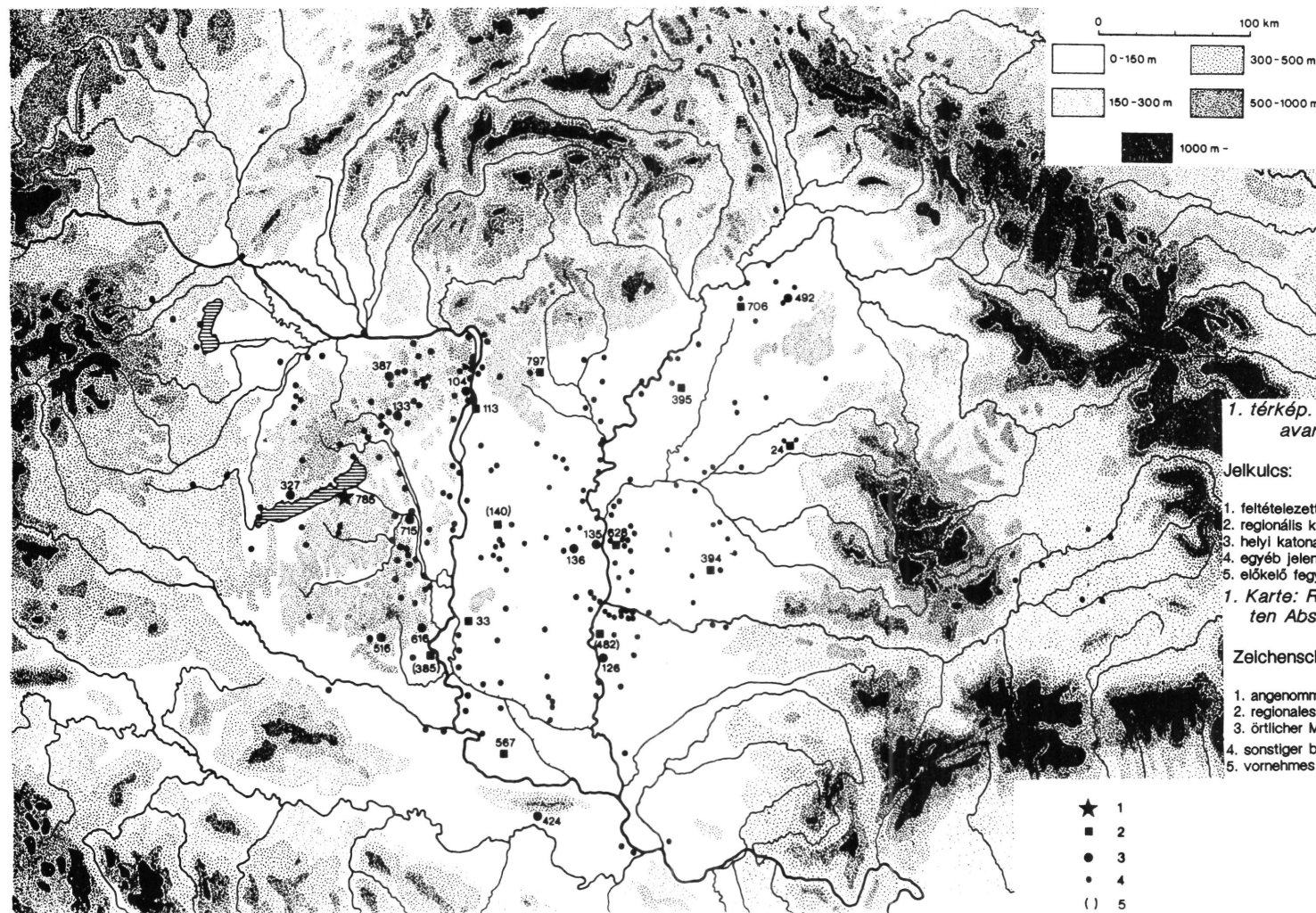
Az egyes fegyverfajtákat összesítve megállapítható, hogy a sírokban talált vágófegyverek száma (535 kard-szablya-sax) alig több a lándzsákénál (498 db). A balták mennyisége 370 db. Gyakoriságával kiemelkedik az íj (400 sírban volt csontlemezes, 1.535 esetben került elő nyílcsúcs, s tegezre utaló tartozékot 159-szer találtak).

Az avar kori **hadseregszervezésről** elsősorban a kortárs bizánci kútfők adnak tájékoztatást, a régészeti leletek újfajta értelmezése viszont kiegészítheti ismereteinket. A leginkább hasznosítható forrás, a **Maurikiosz-féle Stratégikon** alapvető célja az volt, hogy megmutassa a bizánci hadvezetés számára: **"Hogyan kell a szkítákhoz, azaz az avarokhoz s a türkökhöz és a többi, velük hasonló életmódot folytató, hun népekhez alkalmazkodni?"** A feltehetően magának a császárnak a megbízásából készült katonai kézikönyv leírásából egyértelműen kiderül, hogy az **"egy fő alatt álló"** (kora) avarok népe alaposan megszervezett, hierarchikus felépítésű és a feljebbvalóktól való félelem miatt jól irányítható hadsereget alkotott.³

A **had irányítását** maga a legfőbb méltóság, a **kagán** tartotta kézben, parancsait a **"vezetők és válogatott harcosok"** - a korabeli tisztikar tagjai - hajtották végre. Feltehetően a kagán mellett működő **haditanács** intézményének halvány emléke maradt fenn 593-ból, amikor az avar **hadvezér**, "Targitios és a **barbárok válogatott előkelői**" a háború befejezését javasolták az egyeduralkodónak.⁴

* * *

A **kora avar korszak (1. térkép)** katonai elitjét aranyveretes lószerszámmal és aranyveretes díszövvel a **kunmadarasi** (395) és a **törökkanizsai** (482) hadurak jelentik. Mögöttük rangban a **kunágotai lovas** (394) következik és a **budapest-csepeli kard** (113) egykori tulajdo-

1. térkép. Regionális központok a kora avar korszak első részéből

Jelkulcs:

1. feltételezett kagáni székhely,
2. regionális központ,
3. helyi katonai központ,
4. egyéb jelentős lelőhely
5. előkelő fegyvertelen lovassír

1. Karte: Regionale Zentren aus dem ersten Abschnitt der frühen Awarenzeit

Zeichenschlüssel:

1. angenommener Khagan-Sitz,
2. regionales Zentrum,
3. örtlicher Militärstützpunkt,
4. sonstiger bedeutender Fundort,
5. vornehmes waffenloses Reitergrab

- ★ 1
- 2
- 3
- 4
- () 5

nosa. Ezek a (törökkanizsai vezér kivételével) aranykardos előkelők az avar fejedelemség közvetlen környezetéhez tartozhattak. A kagán érdekeinek megfelelően egy-egy országrész irányítása lehetett a feladatuk.

A temetkezési szertartás során sírba kerülő méltóságjelvények szigorúan meghatározott rangsort képviselhettek, s ez a rangbeli különbségek finom érzékeltetésére adhatott lehetőséget. A ruházat, a felszerelés és a lószerszámdíszek összhangjából néha talán rangemelkedésre is következtethetünk. Mindenekelőtt az ezüst díszőves harcosoknak adományozott arany lószerszámveretes paripák esetében gondolhatunk erre: (**Szegvár-Sápoldal**: 628, **Ártánd-Platthy-birtok**: 24, **Tolnanémedi**: 715).

Ezek az előkelő személyek ugyanakkor mégsem képviselhetik a legfelsőbb vezetés, a kagán és udvarházának méltóságait. A Dunántúl, a korabeli Pannonia két kiemelkedő jelentőségű ásatásának közzétételével (**Zamárdi**: 785, **Kölked**: 385) bizonyára ezekre a kérdésekre is választ kaphatunk majd. Emellett az eddig ismert legkorábbi avar fejedelmi temetkezés ránk maradt lelete (**Jankovich-aranyak**) is sejtetni engedik a **Baján-dinasztia** méltóságjelvényeinek jellegét és összetételét.⁵

A fegyveres középréteg harcosai talán a központi hatalom helyi képviselőit látták el: **Coka/Csóka** 45-47. sír (126), **Tiszavasvári-Koldusdomb** 1. sír (706), **Pécs-Köztemető** 30. sír (516), **Nyíregyháza-Városi kertészet** 3. sír (492), **Zsámbok** 1. és 2. sír (797), **Budapest-Farkasrét-Törökbalinti út** (104-105), **Csanytelek-Felgyői-határút** (135). Közös jellemzőjük az arany vagy aranyozott lószerszám és ezüstdíszes öv. A lóáldozat nélkül temetettek legtöbbször aranyozott övvel rendelkezett, némelyikük ezüstveretes övén aranszereléses kard utalt kiváltságos helyzetére.

A korai avar kaganátus külpolitikájában fordulatot jelentett a 626. évi sikertelen Bizánc elleni hadjárat. Ezt követően olyan válságot éltek át, amely - az írott források szerint - a fennhatóságuk alá tartozó bolgárok vereségét eredményezte. Arról hallgatnak viszont a kútfők, hogy ebben az időszakban a dinasztikus hatalmi viszonyok bizonyos mértékű átrendeződésével kellene számolnunk a legfelsőbb hatalom szintjén. A kagáni székhelyek földrajzi helyének és a fejedelmi méltóságjelvények megváltozásából erre az időre keltezhető **dinasztiváltás** feltevésére következtettem a Kárpát-medencében - mindenekelőtt a magyarországi, dél-országi és bulgáriai **arany álcasatos leletegyüttesek** elemzése alapján.⁶

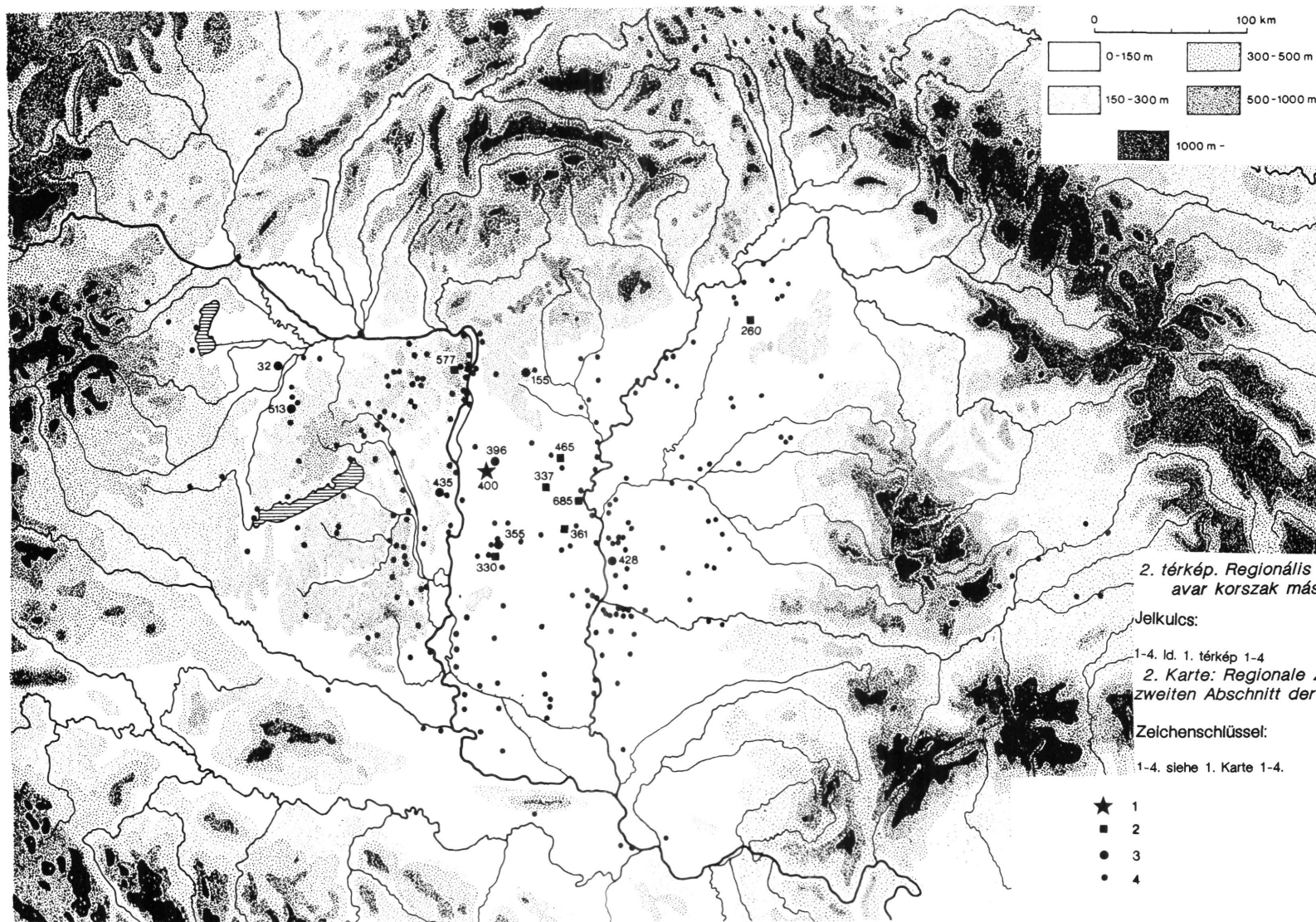
A kora avar kori **hatalmi centrumok** lokalizálásánál arra a feltevésre jutottam, hogy a **Baján-dinasztia fejedelmi székhelye** az **567/568-630-as évek** között - minden korábbi feltételezéssel szemben - **Pannoniában**, valahol a Balaton déli partvidékén, **Zamárdi** lelőhely (785) közelében keresendő.⁷ Ez a központ természetesen nem lehetett azonos az arany álcasatos körhöz tartozó, Duna-Tisza-közébe meghatározott kagáni székhellyel. Ez utóbbi **ordu**, amely az avar birodalom fennállásának majdnem a végéig megmaradt, minden bizonnyal a mai Budapest és Baja között, valahol a Duna bal partján lehetett⁸ - valószínűleg a mai Kecskemét városának környékén (**2. térkép**).

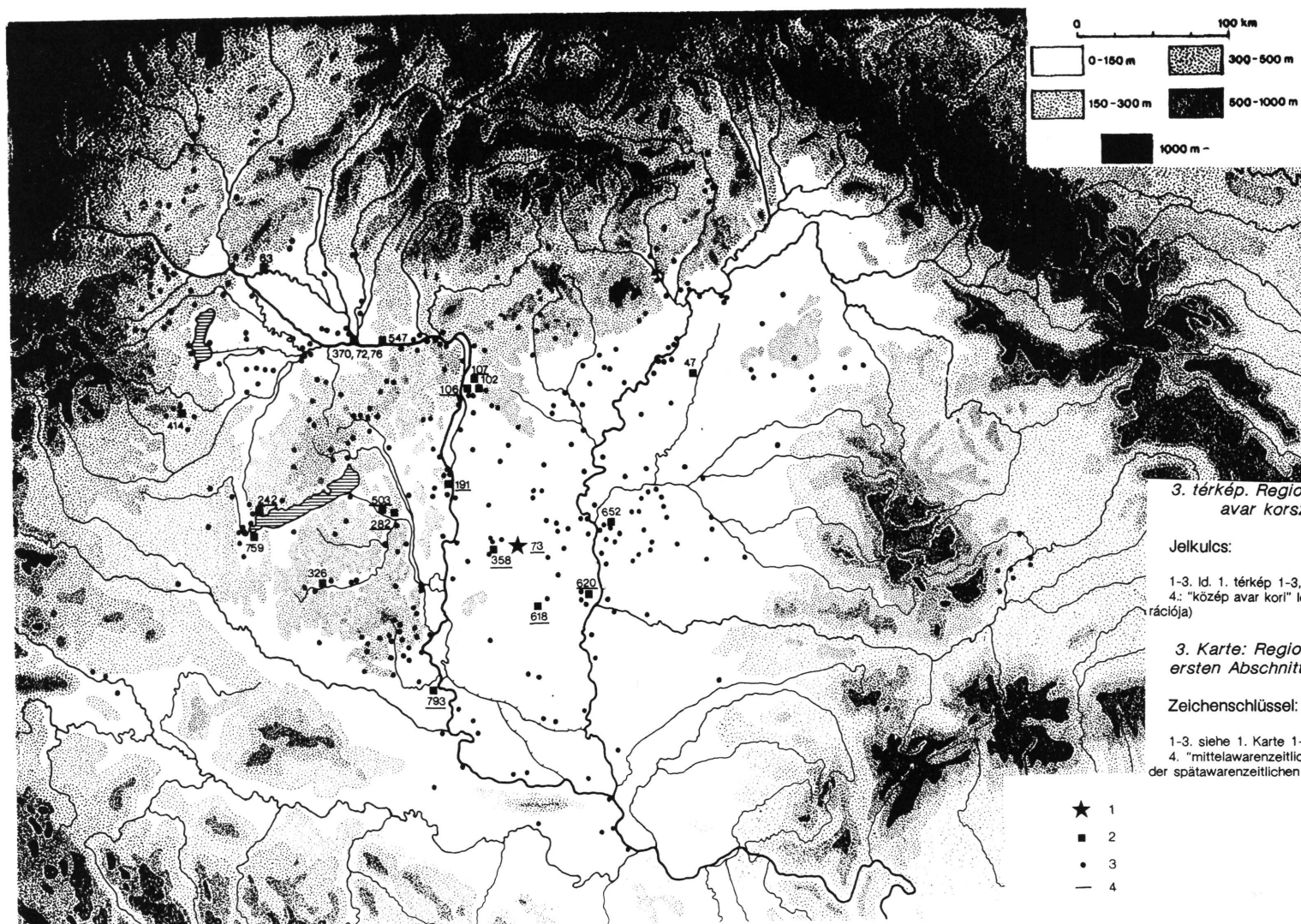
A **630-670/680-as évek**re tehető az az időszak, amikor a legjelentősebb leletanyaggal rendelkezünk az egész avar korszak tekintetében. Színaranyból készült méltóságjelvényei alapján joggal nevezhetjük kagánnak a hadvezére társaságában eltemetett **kunbábonyi** (400) előkelőt. Testőrségének, vagy kíséretének temetkezési helyét a közelében levő **Kunpeszér-Felsőpeszéri úti** (396) lelőhellyel azonosította feltárója.⁹ Aranykardos fejedelmi személyekre bukkantak több helyen a Duna-Tisza-közi központi szállásterület peremén: **Kecskemét-Sallai út** (337), **Kecel** (330), **Tiszaalpár-Várdomb** (685), **Nagykőrös-Szurdok** (465).

E nemzedék vezetőinek további sírjai kerültek elő a Duna-Tisza-közén (**Dány**: 155, **Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő** 56. sír: 355), a Dunántúlon (**Solymár-Dinnyehegy** 20. sír: 577), és a Tiszántúlon (**Hajdúdorog-Városcsokor u.** A és 1. sír: 260). Feltétlenül közéjük tartozhattak az **álcasatos fejedelmi jelvények** aranyozott préselt változatával felövezett előkelők is: **Bágyog-Gyűr-hegy** 2. sír (32), **Pápa-Úrdomb** 1. sír (513), **Kiskunfélegyháza-Pákapuszta** (361).

A **késő avar korban** (**3. térkép**) a legfőbb hatalom fokozatosan több kézbe került. A kagán mellett új méltóságviselők - a **Jugurru**, **tu** **du** és a kisebb rangú **tarkánok** - nevével találkozunk az írott forrásokban. A korabeli fegyveres lelőhelyek egy **mélységben tagolt védelmi rendszer** vetületét mutatják. A kaganátus biztonságát egymástól meghatározott távolságra elhelyezkedő katonai települések ügyelték, s a határokon lakatlan **gyepű**¹⁰ húzódott.

Típlikusan "közép avar kori" hengerpalástos ezüst fülbevalópárja¹¹ szerint a kora és késő avar kor határán, a Duna-Tisza-közi központi szállásterület peremén találták a **bócsai** fejedelmi sírt (73). Rangjelző mellékletei ugyan nem érik el a **kunbábonyi** kagán méltóságjelvényeinek szintjét, de arany álcasatos díszőve önmagá-

ban is a legfelsőbb hatalom birtoklását bizonyítja. Leletegyüttesét szoros szálak fűzik a közelében található, minden kortárs közösség közül messze kiemelkedő gazdagságú **Kiskőrös-Vágóhídi dűlő** (358) nemzetségi temetőhöz. Ez utóbbi lelőhelyen feltárt fejedelmi temetkezési helyen az arany- és ezüstveretes fegyverek, arany süvegveretek, aranszegélyes kaftánok, aranydíszes derékövek mellett sehol máshol nem tapasztalt gyakorisággal kerültek napvilágra a csupán a kiváltságosoknak járó fémedények.¹² A **bócsai** és **Kiskőrös-Vágóhídi dűlő** lelőhelyek közötti összefüggés hasonló lehetett ahhoz a viszonyhoz, amely például a **Jankovich-aranyak** képviselte fejedelem és udvartartásának a **Zamárdi-Réti földéken** temetkező tagjai között feltételezhető.

A késő avar kori kagáni székhely környezetében található előkelő fegyveresek leg többje az **ordu** védelméért felelhetett: **Kecskemét-Miklóstelep** (336), **Tiszakécske-Óbög** 1. sír (695), **Kunszállás-Fülöpjakab** (397), **Kecel-Határdűlő** 32. sír (329), **Csengele-Feketehalom** 10. sír (136), **Kecskemét-Ballószög** 1. sír (333) - felszerelésükben már ott van a korszak modern fegyvere, a **szablya**.

A kora avar kori védelmi rendszer átrendeződésével magyarázható a Duna-Tisza-közi hatalmi centrum, fejedelmi szálláskörzet szélein ezeitől feltűnő fegyveres lelőhelyek nagy száma: **Szeged-Átokháza** (618), **Szeged-Fehértó-B** 14 rangos harcossal (620), **Budapest-Tihany tér** 3. sír (107), **Nagykőrös-Száraz dűlő** 8. sír (464), **Tatárszentgyörgy** 30. sír (681), **Jászapáti-Nagyállás út** (310) és **Kisköre-Halastó** (350) több előkelő fegyverese, **Szirá** 16. sír (659), **Zemun/Zimony** 2. sír (791).

A Baján-dinasztia egykori szállásterületén, **Pannonia** közepén a **670-680-as években** újabb központ alakult ki:¹³ a kagánnak alárendelt **alfejedelem** udvartartása az **Ozora** (503), **Igar** (282) és a **Dunapentele (Dunaújváros-Öreghegy-Rákits föld: 191)** vezérletekkel meghatározott körzetben.¹⁴

A Balaton délnyugati vidékén eltemetett **gyenesdlási** előkelő lovas (242) a késő avar kor első nemzedékének kiemelkedő, aranyveretes szablyával rendelkező képviselője.¹⁵ Szintén arany lószerszámveretes hátsával és külön vezetőklóval búcsúztatták ezidőtájt az avar birodalom déli határvidékén az aranykürt-méltóságjelvényes hadvezért (**Zmajevác/Vörösmart: 793**). Az ilyen "ütközetre hívó harci kürtök" - mint megfújható, jeladásra is szolgáló méltóságjelvények az avar birodalom legfőbb tisztségviselőinek egyik szimbólumaként értékelhetők.¹⁶

A késő avar kaganátus fennállásának vége (a VIII-IX. századforduló) felé közeledve (**4. térkép**) a fegyverzetösszetételben még a legjelentősebb harcosoknál is előtérbe került a **lándzsza**, mely alapvetően **harcmodor-változással** függhet össze. (Feltehetően a nyugatról fenyegető Karoling támadásokkal szemben való felkészülésről lehet itt szó, ugyanúgy, ahogyan korábban a bizánci hadvezetés alkalmazkodott a keleti nomádok fegyverzetéhez, harcmodorához.) Jó példa erre a még csak előzetes közleményekből ismert **Kaposvár-Toponár-40. számú őrház** (326) lelőhelyen előkerült lovasok leletegyüttese.¹⁷ A közelségük miatt valószínűleg összetartozó 40-39. és 51-52. férfi- illetve különálló lósírok rendkívül gazdag leletanyaga alapján feltételezhető: a VIII-IX. századforduló utáni katonai arisztokrácia képviselőinek tarthatók az itt eltemetett személyek.

Eltekintve most a **nagyszentmiklósi kincs** értelmezésével kapcsolatos vitáktól,¹⁸ újabb adalékkal szolgálhatunk az arany edények és rhyton késő avar kori kapcsolataihoz. A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsóján ábrázolt "győztes fejedelem" **hadijelvényként** szolgáló lándzsahegye - jól láthatóan - éppen úgy kettő helyen van "kilyukasztva", mint az a **kaposvár-toponári 52. sírban** talált igazi példányon megfigyelhető. (Hasonló, két lyukkal áttört lándzsahegy került elő az északkeleti határvidéken, **Sebastovce/Kasszsebes** 48. lovassírjában: 565¹⁹). A nagyszentmiklósi edényen ábrázolt fejedelmi paripa faleradíszes lószerszáma is csótárral egészült ki, mint amilyet a kaposvár-toponári temetkezésnél találtak. A **csótár**, amely ezidáig kizárólag vezérló sírokból ismert - szintén csak késő avar környezetből került napvilágra a Kárpát-medencén belül.²⁰

A Kapos-völgyi regionális központ irányítása alatt, feltehetően már a IX. század folyamán több magasrangú lovas vezetésével szerveződött a délnyugat-dunántúli avar határvédelem. Ezek közé tartozhattak két közeli település azonos nemzedékből vezetői, akik felszerelésére - többek között - a nagyfalérás lószerszámdíszek jellemzőek (**Vörs-Papkert-B** 307, 314, 352, 371. sír: 759, **Zalakomár-Lesvári dűlő** 144. sír²¹: 779).

A Dunántúl földművelésre és állattenyésztésre egyaránt alkalmas északnyugati részén, a Kisalföldön²² letelepedett késő avar kori népességek hosszú időn át használt köznapi temetőit tárta föl kutatásunk. Legjelentősebb közülük a **Győr-Téglavető dűlő** lelőhely (253), **Mosonszentjános** (183), **Táp-Borbapuszta** (572). A nyugati határvidék egyik vezető harcosát **Lukácsháza-Hegyalja dűlő** 8. sírjában találták meg (414). A

Csallóközben és a Szlovák-alföldön megtelepedett avarság hagyatéka is a lakosság erőteljes tagozódását mutatja. A nagy létszámú közösségek többségében egyenlő rangú harcosok voltak: **Hollare/Alsógelléren** egyetlen arany-ezüst veretes övű baltás (!) férfi volt (68. sír: 275), szemben a bronzveretes felszerelésű kardos-baltás lovasokkal.

A Vág-Duna torkolatánál a késő avar kor egyik regionális központja lokalizálható (**Komarno-1, 3, 6, 8 /Révkomárom:** 370, 372, 374, 376). A "nemesi középréteg" gazdag lovas temetkezéseinek ebben a centrumban már nem feltétlenül mellékeltek fegyvert a sírba.²³ A korabeli katonai elithez tartozó lovasok sírjait találták a **Radvan nad Dunajom-Zitavská Ton/Dunaradvány-Zsitvatő** lelőhelyen (547). Már a késő avar korszak kezdetén arany felszerelésű, préselt lószerszám- és övveretekkel, lándzsás harcosok vezették e közösséget (3, XXIV. sír). A későbbi nemzedékek aranyozott bronzveretes öves vezetőinek a lándzsa mellett nyílvessző járt (X. és XXVI. sír), illetve szablya-balta-nyílvesszőből álló fegyverzettel búcsúztatták (XXXI. sír). Mindegyikük lovának homlokán aranyozott csótár díszlett. Csak két esetben fordult elő, hogy aranyveretes lószerszámhoz alacsonyabb rangra utaló méltóságjelvény, bronzveretes öv társult (A. sír - szablyával, VIII. sír - baltával és nyílvesszővel).

Északnyugati irányban a Duna menti átjáró biztosította a fő közlekedési útvonalat. **Devinská Nová Ves/Dévényújfalú** avar kori közösségében - a mellékleteik szerint - minden harmadik férfi fegyverforgató és/vagy lovas volt. Szemből az is, hogy e fontos határőrtelep tisztikárának méltóságjelvényei egyetlen esetben sem voltak egységesek: aranyozott kantárhoz bronzveretes öv társult (172, 760. és 842. sír), aranydíszes derékövhöz bronz lószerszámveretek (524. sír) járultak.

A Bécsi-medence a késő avar birodalom "militarizált nyugati határvidékét" alkotta.²⁴ A **Wien-XIII. Unter St. Veit-I** lelőhelyen (768) arany és bronz fegyveröves, szablyás harcosok nyugodtak. A **Wien-Liesing-I** sírmező (770) is "felemás"

rangjelzőivel jellemezhető: a késő avar korszak kezdetén egy arany fülbevalós, préselt arany öves gyermek (8. sír) bronz kantárdíszes paripát kapott, míg a kardos-szablyás, íjjal-nyíllal felszerelt, aranyozott kantárdíszes lovasok - egy ezüstöves kivételével - bronzveretes fegyverövet viseltek.

Az avar kaganátus egyik délkeleti központja **Szentes-Nagyhegy** (652) vidékén volt, vezetőjét (3/1934. sír) aranyos viseletben búcsúztatták: aranyozott lószerszám- és övveretekkel, illetve farkocsszorítóval, arany fülbevalókkal.

A korabeli Tiszántúl ma még közöletlen, kiemelkedő jelentőségű lelőhelye a **Balmazújváros-Hortobágy-Árkus** (47) környékén feltárt gazdag sírmező.²⁵ Joggal feltételezik, hogy az e helyen temetkező fegyveres arisztokrácia a kagánnal szembehelyezkedő **jugurru**s kíséretéhez tartozhatott.²⁶

A **késő avar kor legvégén** - talán már a közvetlen avar fennhatóság idején túl és területén is kívül élő - **blatnicai lovas vezér** (70) jó példának szolgál arra, hogy a különböző belkutatási jelvények (avar díszöv, Karoling stílusú lószerszámveretek és kardszerelések) értelmezése még sokáig gondot okoz a szaktudományak.

Végző következtetésként megállapítható, hogy az avar kori társadalomnak csupán kis hányadát képező fegyvermellékletes személyek önmagukban is erősen differenciált csoportot alkottak. Vezető részük, a katonai arisztokrácia viszonylag kislétszámú kíséretével a népesség egészétől elszakadt elitréteget testesített meg (leletegyütteseket ld. az **1-5. táblázaton**). Belső csatározásaik, széthúzó politikájuk végül is az avar birodalom hanyatlásához vezetett. Az **avar kori** vegyes etnikumú **népesség** többsége azonban - túlélve a IX. századi megrázkódtatásokat - minden jel szerint **asszimilálódott**²⁷ a Kárpát-medencében új hont foglaló magyarság sorai közé.²⁸

Jegyzetek

- 1 Tanulmányom a pozsonyi régészeti világkongresszuson (XIth Congress UISPP, Bratislava) 1991. szeptember 6-án elhangzott előadás (Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen) kibővített változata. Az egyes lelőhelyek után szereplő számok „Az avarság fegyveres rétege c. kandidátusi disszertációm (Budapest, 1990) lelőhelykataszterére és irodalomjegyzékére utalnak. Munkámat két részben közlöm az ActaArchHung hasábjain: Szentpéteri 1991a—b, s. a.
- 2 Bóna 1984, 319—324, 333—336, uő: 1988, 437 Pohl 1988, 163—189.
- 3 Szádeczky—Kardoss 1981a uő: 1983. uő: 1986, 203—213. Pohl 1988, 171—173.
- 4 Theoph. Sim. VI 11, 1—, Szádeczky—Kardoss 1981b, 229, uő 1986. 218.
- 5 Bóna 1982—1983, 82—85.
- 7 Kiss 1988a uő 1988b, Szentpéteri 1987, vö. Kiss 1988a, 85: Korrektorzusatz).
- 8 Bóna 1988, 451, 453.
- 9 H. Tóth 1984.
- 10 Vékony 1979 uő 1983.

- 11 Pásztor 1986, 114.
- 12 László 1955, 21—52.
- 13 Bóna 1985, 15—16.
- 14 Bóna 1971.
- 15 Müller 1989a—b.
- 16 Szentpéteri 1992a.
- 17 Szimonova 1976.; uő 1984.; uő 1989.
- 18 László—Rácz 1977; Bóna 1984, 344—346, 1600.
- 19 Budinský—Krička—Točík 1991, 14—15.
- 20 Szentpéteri 1992b.
- 21 Szentpéteri 1991.
- 22 Tomka 1978, 125—skk uő 1972 uő 1975 uő 1977—78.
- 23 Cilinská 1982, Tugly 1985, uő 1986, uő 1987, uő 1991.
- 24 Lippert 1970, Daim 1979, uő 1987, 180—191.
- 25 Katalog 1985. 82—83.
- 26 Bóna 1984, 334.
- 27 Költő—Lengyel—Pap—Szentpéteri 1992.
- 28 Hálás köszönetemet fejezem ki a tanulmányomban közölt térképek gondos rajzolásáért Dévai Nándorné Wolsky Máriának, a német fordításért Gotlind B. Thurmann-nak, s Kádas Tibor fotósnak ezen a helyen is megköszönöm szíves közreműködését.

Rövidítésjegyzék

ActaOrHung	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchHung	Archaeologica Hungarica, Budapest
ArchÉrt	Archeológiai Értesítő, Budapest
Bóna 1971	Bóna I.: A népvándorlás kora Fejér megyében. (Die Zeit der Völkerwanderung (im Komitat Fejér). Fejér megye története I. 5. Székesfehérvár, 1971.
Bóna 1982-83	Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei. Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. SZMMÉ 1982-83, 81-160.
Bóna 1985	Bóna, I.: Die Awaren. Ein Reitervolk an der Mittleren Donau. In: Katalog 1985, 5-20.
Bóna 1988	Bóna, I.: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. in: Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari Spoleto, 1988, 437-463.
Budinský-Krička-Točík 1991	Budinsky-Kricka, V. - Tocik, A.: Sebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches. Nitra, 1991.
Čilinská 1982	Čilinská, Z.: Dve ophrebiská z 8-9. storočia v Komarne. Zwei Gräberfelder aus dem 8-9. Jh. in Komarno. SlovArch XXX (1982) 347-393.
ComArch	= Hung Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Daim 1979	Daim, F.: Awarische Altfunde aus Wien und Niederösterreich. MAGW CIX (1979) 55-101.

Daim 1987	Daim, F.: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, N.Ö. Wien, 1987.
JAMÉ	= A Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JPMÉ	= A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
Katalog 1985	Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Frankfurt am Main - Nürnberg 1985.
Kiss 1988a	Kiss, A.: Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. JPMÉ 33 (1988) 77-89.
Kiss 1988b	Kiss, A.: Die Herrscher des Karpatenbeckens im 5/6. Jahrhundert aus archäologischer Sicht. in: Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Hrsg. Bott, G. Nürnberg, 1988, 57-68.
Költő-Lengyel-Pap-Szentpéteri (1992)	Költő L.-Lengyel I.-Pap I.-Szentpéteri J.: Etnikumok, régészeti kultúrák a koraközépkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei - Vörs). JAMÉ, XXX-XXXII (1987-1989) 1992, 283-307.
László 1955	László, Gy.: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. ArchHung 34 (1955)
László-Rácz 1977	László, Gy.-Rácz, I.: Der Schatz von Nagyszentmiklós. Budapest, 1977.
Lippert 1970	Lippert, A.: Zur militärischen Westgrenze des Awarenreiches. MAGW 100 (1970) 162-172.
	MAGW Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien

- Müller 1989a Müller, R. (Hrsg.), Sieben Jahrtausende am Balaton. Mannheim, 1989.
- Müller 1989b Müller, R., Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás. *ComArchHung* 1989, 141-164.
- Pásztor 1986 Pásztor A., Adatok a közép-avarkor ékszerviseletének kérdéséhez. *Beiträge zur Frage der mittelawarenzeitlichen Schmucke. ArchÉrt* 113 (1986) 113-143.
- Pohl 1988 Pohl, W., Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München, 1988.
- Simonova 1976 Simonowa, E., Das spätaawarenzeitliche Gräberfeld von Toponár. *MittArchInst* 6 1976 (1977) 69-74.
- Simonova 1984 Nekatorye analogii nahodkam ly avarskih mogilnikov Toponar i Feserlak v Vengrii. *KSIA AN SSSR*. 180 (1984), 28-31.
- SlovArch = Slovenská Archeológia, Bratislava
- Szádeczky-Kardoss 1981a Szádeczky-Kardoss S., Az avar történelem forrásai. *Die Quellen der Awarengeschichte V. ArchÉrt* 108 (1981) 81-88.
- Szádeczky-Kardoss 1981b Szádeczky-Kardoss S., Az avar történelem forrásai. *Die Quellen der Awarengeschichte VI. 1 ArchÉrt* 108 (1981) 218-232.
- Szádeczky-Kardoss 1983 Szádeczky-Kardoss S., Az avar-türk hatás Bizánc hadművészetére 600 körül. in: Tókei F. (szerk.), *A nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, 1983, 317-326.
- Szádeczky-Kardoss 1986 Szádeczky-Kardoss S., Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von Therese Olajos. *Opuscula Byzantina VIII* (1986), Szeged.
- Szentpéteri 1987 Szentpéteri J., Bizánc és Közép-Európa népei a 7-12. században. *Századok* 121 (1987) 722-726.
- Szentpéteri 1989 O pozdne avarskih i rannebolgarskih svázah. In: *Die Protobulgaren in Ost- und Zentraleuropa VI-X. Jh. II. Internationalkonferenz Sumen, 1986*. Sofia 1989, 117-128.
- Szentpéteri 1991 Szentpéteri J., Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön (Somogy megye). *Die spätaawarenzeitlichen Reitergräber von Vörs (Komitat Somogy)*. *MFME* 1984/85 2. (1991) 265-276.
- Szentpéteri 1991a-b Szentpéteri, J., Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Aarentums im Karpatenbecken I. *Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. ActaArchHung* (1991) s.a.
- Szentpéteri 1992a Szentpéteri J., "Ütközetre hívó harci kürt" (Rhyton-Funde in Awarischen Führergräbern). *Hiedelmek, szokások az Alföldön I. Szerk.: Novák L. Az Arany János Múzeum Közleményei VII. Nagykőrös (1992a)*, 37-53.
- SZMMÉ Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok
- Szentpéteri 1992b Szentpéteri J., Egy késő avar kori lovas tiszti jelvény - a csótár.
- Tomka 1972 Tomka P., Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. *Kés a sírban. Beiträger zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarzeit. Messer im Grab. Arrabona* 14 (1972) 27-75.
- Tomka 1975 Tomka P., Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. *Tájéltás. Beiträger zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarzeit II. Orientierung. Arrabona* 17 (1975) 5-90.
- Tomka 1977-78 Tomka P., Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. *Koporsóhasználat a tápi temetőben. Angaben zum Bestattungsbrauchtum der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarzeit III. Sarggebrauch im Gräberfeld von Táp. Arrabona* 19-20 (1977-1978) 17-108.
- Tomka 1978 Tomka P., Avarok a Kisalföldön. In: Szombathy V. (szerk.), *Régészeti barangolások Magyarországon*. Budapest, 1978, 124-169.
- Tóth 1984 Tóth E.H.: Kori avar vezetőréteg családai temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén. *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984. Kecskemét, é.n.* 10-20.
- Trugly 1985 Trugly S., A komáromi avar temetők kutatástörténete. in: *Új Mindenes Gyűjtemény* 4, Bratislava 1985, 38-61.
- Trugly 1986 Trugly S., Avar kori kutatások Rév-Komáromban. *Honismeret* 1986/1. Budapest, 16-19.
- Trugly 1987 Trugly, A., Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno. *SlovArch* 35 (1987) 35-61.
- Trugly 1991 Trugly S., A komárom-hajógyári avar temető feltárása (1979-1989). *Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom-Werft 1979-1989. MFME* 1984/85 2. (1991) 257-264.
- Vékony 1979 Vékony, G., The role of a march in ethnic political changes. *ActaOrHung XXXIII* (1979) 301-314.
- Vékony 1983 Vékony G., A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In: Tókei F. (szerk.), *A nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, 1983, 215-236.

1. táblázat / Tabelle 1

LELŐHELY FUNDORT			SIR GRAB		LÓÁLDOZAT OPFERPFERD					FEGYVERZET BEWAFFNUNG					VERETES ÖV ZIERGÜRTEL					RANGJELZŐK RANGABZEICHEN					ÉREM MÜNZE		KELTEZÉS DATIERUNG																				
Nº / Nr.	Ország / Land		Bolygatott / gestört		Lovassír / Reitergrab	Jelképes / Symbolisch	Lósír / Pferdegrab	Máglyavalelet / Brandbest.	Lószerszámműveretek / Pferdegeschirrtbeschläge	Csótár / Kopfbuschhülle	Kard / Schwert	Szablya / Säbel	Sax	Íj / Bogen	Nyílfegyverek / Pfeilspitze	Tegez / Köcher	Lándzsa / Lanze	Balta / Axt	Páncél / Panzer	Sisak / Helm	Botvég / Peitschenknäuf		Ruházat / Kleidung	Rhyton	Korsó / Krug	Kévely / Kelch	Csésze-pohár / Schale	Amfora / Amphora	Üst / Kessel	Évőeszköz / Esszeig	Süvegveret / Stirnschm.	Varkocszorító / Zopfsp.	Fülbevaló / Ohrhng	Nyakpercec / Halseschm.	Csüngő / Anhänger	Gyöngy / Perle	Karperec / Armring	Gyűrű / Fingerring	Római / Römisch	Utánzat / Nachahmung		- ig / bis XXX XXX- XXX- től / von					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43					
395	U	Kunmadaras	X	X	X				◆ ●		◆													◆		●																			600		
394	U	Kunágota	X	X	2				□		◆													◆																					I. J.	600 -	
577	U	Solymár	-	20	X				●		⊗				X	4	+																													630 -	
628	U	Szegvár-Sápoldal	-	1	2				◆ □		□				X	3	⊗	X					2	◆																						M.T.	590 -
32	U	Bágyog-Gyűrhegy	X	2	X				◆		□				X	+																														630 -	
715	U	Tolnanémedi	X	X	X				◆		□																																			-600	
126	J	Čoka / Csóka	X	45 - 47	2				◆ □ ⊗		□				2		X																														650 -
260	U	Hajdúdorog	X	A	X				●		X					1																															
260	U	Hajdúdorog	X	1	X				● ⊗		X				X	6	+			X																										I. H.	650 -
492	U	Nyíregyháza-Városi k.	-	3		X			□		X																																			600	
706	U	Tiszavasvári	X	1	X				◆ ⊗		X				X	1		X																													600 -
516	U	Pécs-Köztetető	-	30	X				● □		X						□	2	X																												
545	U	Rácalmás	-	121	X				◆									X																													
435	U	Mezőfalva	X	87/100	X				◆ ■ □									X																													
33	U	Baja-Allaga szőlő	X	X	2				■ □									2																													
24	U	Ártánd	X	X	X				◆						X	2																														- 600	
577	U	Solymár	-	25	X				■ ○						X	3																															630 -
424	J	Mandjelos / Nagyolaszi	X	X	X				-		■					?																														- 600	
567	J	Selenča / Bácsújfalu	X	X				5	◆ □							X	X	X	X	X	X	-																									

◆ 1 arany (Gold)	● 3 aranyozott bronz
(vergoldete Bronze)	□ 5 ezüst (Silber)	⊕ 7 bronz ((Bronze)	▽ 9 vas (Eisen)	+ 11 csont (Knochen)
■ 2 aranyozott ezüst
(vergoldete Silber)	▲ 4 aranyozott vas
(vergoldete Eisen)	○ 6 ezüstözött bronz
(versilberte Bronze)	⊕ 8 ónozott bronz
(verzinkelte Bronze)	⊗ 10 ólom (Blei)	◆ 12 aranyozott veretes fa
(Holz mit Beschlag)

2. táblázat / Tabelle 2

[illegible]

3. táblázat / Tabelle 3

LEJÁRÓHELY FUNDORT		SIR GRAB	LÓALDOZAT OPFERBERG										FEGYVERZET BEWAFFNUNG										VERETÉS ÖV ZIERGÜRTEL										RANGJELEZŐK RANGABZEICHEN										ÉREM MÜNZE		KELTÉZÉS DATIERUNG
Nº / Nr.		Ország / Land	Bolygatott / gestört		Lovassír / Reitergrab	Jelképes / Symbolisch	Lósfír / Pferdegrab	Máglyalelet / Brandbest.	Lószerszámveretek / Pferdegeschirrbeschläge	Csótár / Kopfbuschhülse	Kard / Schwert	Szablya / Säbel	Sax	Ij / Bogen	Nyílhegyek / Pfeilspitze	Tegez / Köcher	Lándzsa / Lanze	Balta / Axt	Páncél / Panzer	Sisak / Helm	Botvég / Peitschenknaufl		Ruházat / Kleidung	Rhyton	Korsó / Krug	Kehely / Kelch	Csésze-pohár / Schale	Amfora / Amphora	Üst / Kessel	Evőeszköz / Esszeig	Süvegveret / Stirnschm.	Varkocszorító / Zopfsp.	Fülbevaló / Ohrring	Nyakpérec / Halsschm.	Csüngő / Anhänger	Gyöngy / Perle	Karpérec / Armring	Gyűrű / Fingerring	Római / Römisch	Utánzat / Nachahmung		- XXX XXX XXX-	-ig / bis körül / um -tól / von		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22		23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43		
503	U	Ozora-Tóthpuszta	X	1	X				◆		◆			X	1	●						2	◆																				◆ IIC-IVC.	670 -	
242	U	Gyenesdás	-	64	X				●				□	X	4																											◆ IVC.	670 -		
191	U	Dunapentele-Öreghegy	-	1 (7)	X				●			□		X	4	+																										◆	670 -		
770	Ö	Wien-Liesing	X	1	X				?			■			1																												◆	670 -	
304	U	Iváncsa	X	X	X				◆			□		X	3	+	X																												
652	U	Szentcs-Nagyhegy	X	3	X				●																																				
370	T	Komárom-Bercsényi u. / Révkomárom	X	X	X				-			(X)																																	
235	U	Gáéér	-	193	X				◆					X	2	X																													
547	T	Radvan nad D.-Ž.T. / Dunardvány-Zsitvató	X	3	X				◆							X																													
372	T	Komárom-Váradi u. / Révkomárom	X	11	X				●							X																													
63	T	Bernolákovo / Cseklész	X	34	X				●						1	X																													
191	U	Dunapentele-Öreghegy	-	11 (10)	X				●					X	2																														
191	U	Dunapentele-Öreghegy	-	111 (11)	X				□						1	+																													
770	Ö	Wien-Liesing	-	8	X				⊗						1	X																													
282	U	Igar	X	11	X				◆						4	X																													
372	T	Komárom-Váradi u. / Révkomárom	X	14	X				●						2																														
793	J	Zmajevac / Votomsart	X	X	2				◆							□																													

[illegible]

5. táblázat / Tabelle 5

[illegible]

DIE OBERSTE FÜHRUNGSSCHICHT DES AWARENZEITLICHEN HEERES IM SPIEGEL DER ARCHÄOLOGISCHEN QUELLEN

Diese Studie ist eine erweiterte Fassung meines anlässlich des Archäologischen Weltkongresses in Bratislava (XIIth Congress UISPP) am 6. September 1991 gehaltenen Vortrages. Die hinter den einzelnen Fundorten angegebenen Ziffern verweisen auf Fundkataster und Literaturverzeichnis meiner Kandidaten-Dissertation unter dem Titel "Die Schicht der Waffenträger des Awarentums" (Budapest, 1990, Manuskript). Meine Arbeit publiziere ich in zwei Teilen in den Spalten der ActaArchHung: Szentpéteri 1991a-b, im Druck.¹

Resultierend aus ihrer Lebensweise und ihren militärischen Aufgaben wurde jenen awarenzeitlichen Personen eine besondere Bestattungszeremonie zuteil, die man zusammen mit ihren Waffen ins Jenseits entließ. Der Brauch der Beigabe von Waffen betraf auf eigenartige Weise beinahe die gesamte soziale Pyramide der zeitgenössischen Gesellschaft - von der obersten Führungsschicht bis hin einschließlich zum freien Gemeinvolk.²

Über die awarenzeitliche Heeresorganisation liefern in erster Linie die zeitgenössischen byzantinischen Quellen einige Informationen. Aus der Beschreibung des Strategikon, des vom oströmischen Kaiser Maurikios selbst angelegten Handbuches, geht eindeutig hervor, daß das "unter einem Haupte stehende" Volk der Awaren ein gründlich organisiertes, hierarchisch aufgebautes und der Furcht vor dem Vorgesetzten wegen gut lenkbares Heer bildete.³

Die Heereslenkung lag in der Hand des höchsten Würdenträgers, des Khagans selbst; seine Befehle führten die "Führer und ausgewählten Krieger" - die Mitglieder des zeitgenössischen Offizierskorps - aus.⁴

Die Elite der Militärführer der frühawarischen Epoche (1. Karte) stellen mit goldbeschlagenem Pferdegeschirr und Ziergürtel die Kriegsherren

aus Madaras (395) und Törökkanizsa (482) dar. Im Rang nach ihnen folgt der Reiter von Kunágota (394) und der einstige Besitzer des Schwertes von Budapest-Csepel (113). In einigen Fällen konnten wir auch auf Rangerhöhung der Bewaffneten schlußfolgern. Vor allem bei den Kriegern mit silbernem Ziergürtel dürfte dies der Fall gewesen sein, denen man Pferde mit goldenen Geschirrbeschlagen beigegeben hatte (Szegvár-Sápoldal: 628, Ártánd-Platthybirtok: 24, Tolnanémedi: 715).

Wie vornehm die bisher aufgezählten Personen aber auch gewesen sein mögen, in ihrer Gesamtheit können sie die oberste Führung, den Khagan und die Würdenträger seines Hofstaates nicht vertreten. Mit der Publikation zweier Ausgrabungen von hervorragender Bedeutung in Transdanubien (Zamárdi: 785, Kölked: 385) werden wir sicher auch auf diese Fragen eine Antwort erhalten. Daneben lassen die uns erhalten gebliebenen Funde der bisher frühesten bekannten Fürstenbestattung (Goldfunde aus der Jankovich-Sammlung) ebenfalls den Charakter und die Zusammensetzung der Würdezeichen der Bajan-Dynastie erahnen.⁵ Ihrer militärischer Stellung entsprechend versahen andere Krieger die örtliche Vertretung der zentralen Macht: Coka/Csóka Grab 45-47 (126), Tiszavasvári-Koldusdomb Grab 1 (706), Pécs-Köztemető Grab 30 (516), Nyíregyháza-Városi kertészeti Grab 3 (492), Zsámbok Grab 1 und 2 (797), Budapest-Farkasrét-Törökbálinti út (104-105), Csanytelek-Felgyői határút (135).

Im Zuge der Lokalisierung der frühawarenzeitlichen Machtzentren⁶ kam ich zu der Annahme, daß der Fürstensitz der Bajan-Dynastie in den Jahren zwischen 567/568-630 in Pannonien, irgendwo im südlichen Ufergebiet des

Balaton, in der Nähe des Fundortes **Zamárdi** (785) zu suchen ist.⁷ Dieses Zentrum konnte nicht identisch sein mit dem zum Kreise der Gold-Pseudoschnallen gehörenden, auf das Gebiet zwischen Donau und Theiss festgelegten Khagansitz. Letzterer Ordu, der fast bis zum Ende des Bestehens des awarischen Reiches erhalten blieb, hat aller Wahrscheinlichkeit nach irgendwo am linken Donau-Ufer⁸ - vermutlich in der Umgebung der heutigen Stadt Kecskemét - gelegen.

In die Jahre 630-670/680 ist jener Zeitraum zu verlegen, aus dem wir in Bezug auf die gesamte awarische Epoche über das bedeutendste Fundmaterial verfügen (**2. Karte**). Aufgrund seiner aus reinem Gold gefertigten Würdezeichen mit Recht als Khagan bezeichnen können wir den Vornehmen von **Kunbábony** (400). Als die Begräbnisstätte seiner Gefolgschaft oder Begleitung identifizierte die Archäologin den in der Nähe liegenden Fundort **Kunpeszér-Felsőpeszérl út** (396). Auf Personen fürstlicher Herkunft mit Goldschwertern stieß man an mehreren Orten am Rande des Khagansitzes: **Kecskemét-Sallai út** (337), **Kecel** (330), **Tiszaalpár-Várdomb** (685), **Nagykőrös-Szurdok** (465). Weitere Gräber der Führer dieser Generation kamen zum Vorschein im Donau-Theiss-Zwischenland (**Dány**: 155, **Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő** Grab 56: 355), in Transdanubien (**Solymár-Dinnyehegy** Grab: 577) und jenseits der Theiss (**Hajdúdorog-Városkert** Grab 1 und A: 260). Unbedingt zu ihnen gezählt haben müssen auch jene Vornehmen, die mit der vergoldeten, gepreßten Variante der fürstlichen Pseudoschnallen-Abzeichen begürtet waren: **Bágyog-Gyűrhegy** Grab 2 (32), **Pápa-Úrdomb** Grab 1 (513), **Kiskunfélegyháza-Pákapusztá** (361).

In der spätawarenzeitlichen Epoche (**3. Karte**) gelangte die oberste Macht schrittweise in immer mehr Hände. Neben dem des Khagans treffen wir auf die Namen neuer Würdenträger - den des Iugurru, des Tudun und der Tarkhane - in den Schriftquellen. Die zeit-genössischen Waffenfundorte skizzieren das Bild eines in die Tiefe gegliederten Verteidigungssystems.¹⁰

Der jüngsten chronologischen Einordnung¹¹ zufolge - die auf der Datierung eines typisch "mittelawarenzeitlichen" Silberohrringpaares basiert - aus der Übergangszeit zwischen früher und später awarischer Epoche stammt das Fürstengrab von **Bócsa** (73). Sein Fundkomplex ist eng verbunden mit dem in der nächsten Nachbarschaft zu findenden, durch seinen

Reichtum weit unter allen zeitgenössischen Gemeinschaften herausragenden Gräberfeld von **Kiskőrös-Vágóhídi dűlő**¹² (358).

Die Mehrzahl der in der Umgebung des spätawarenzeitlichen Khagansitzes zu findenden vornehmen Waffenträger ist wohl für den Schutz des Ordu verantwortlich gewesen: **Kecskemét-Miklóstelep** (336), **Tiszaakécske-Óbög** Grab 1 (695), **Kunszállás-Fülöpjakab** (397), **Kecel-Határdűlő** Grab 32 (329), **Csengele-Fekete-halom** Grab 10 (136), **Kecskemét-Ballószög** Grab (333) - Ihre Ausrüstung enthält bereits die moderne Waffe dieser Epoche, den Säbel. In den Randgebieten des fürstlichen Machtzentrums stieß man auf eine grosse Zahl von Waffenfundorten: **Szeged-Átokháza** (618), **Szeged-Fehértó-B** mit 14 ranghohen Kriegern (620), **Budapest-Tihany tér** Grab 3 (107), **Nagykőrös-Szárazdűlő** Grab 8 (464), **Tatárszentgyörgy** Grab 30 (681), **Jászapáti-Nagyállás út** (310) und **Kisköre-Halastó** (350) mit mehreren vornehmen Waffenträgern, **Szirák** Grab 16 (659), **Zemun/Zimony** Grab 2 (791).

Im einstigen Siedlungsgebiet der Bajan-Dynastie, im mittleren Pannonien, bildete sich in den 570/680er Jahren ein neues Zentrum¹³ heraus: der Hofstaat des dem Khagan untergeordneten Vizefürsten in dem mit Leitfunden von **Ozora** (503), **Igar** (282) und **Dunapentele** (191) bestimmten Bereich.¹⁴

Der im Südwesten des Balaton bestattete Reiter von **Gyenesdlás** (242) ist ein herausragender, über einen goldbeschlagenen Säbel verfügender Vertreter der ersten Generation der Spätawarenzeit.¹⁵ Ebenfalls mit seinem Reittier mit goldbeschlagenem Pferdegeschirr und einem gesonderten Packtier verabschiedete man zu dieser Zeit wohl im südlichen Grenzgebiet jenen Heerführer, dem als Zeichen seiner Würde ein Goldhorn beigegeben war (**Zmajevác/Vörösmart**: 793). "Zum Kampf auffordernde Signalhörner" - die auch als Musikinstrumente zum Signalgeben dienenden Würdezeichen, sind als eines der Symbole der höchsten Würdenträger des awarischen Reiches zu werten.¹⁶

In der Endphase des spätawarischen Khaganats (**4. Karte**) gerieten in der Zusammensetzung der Bewaffnung die Lanzen in den Vordergrund, was mit einer grundlegenden Veränderung des Kampfstyles in Verbindung stehen dürfte. Ein gutes Beispiel dafür ist der Fundkomplex der Reiter von **Kaposvár-Toponár** (326).¹⁷ Abgesehen einmal von den Diskussionen und der Interpretation des Schatzes

von **Nagyszentmiklós**,¹⁸ können wir hier mit neueren Details über die spätaWARENZEITLICHEN Verbindungen der Goldgefäße und des Rhyon aufwarten. Die als Militärabzeichen dienende Lanzenspitze des auf dem Krug Nr. 2 des Schatzes **Nagyszentmiklós** dargestellten "siegreichen Fürsten" ist - gut sichtbar - ebenso an zwei Stellen "durchlöchert", wie es bei den im Grab 52 von **Kaposvár-Toponár** (326) und im Grab 48 von **Sebastovce/Kassazsebes** (565)¹⁹ gefundenen wirklichen Exemplaren zu beobachten ist. Auch das phalerengeschmückte Pferdegeschirr des fürstlichen Pferdes war durch eine Kopfbuschhülle ergänzt, wie sie in der obigen Bestattung ebenso gefunden wurde. Die Kopfbuschhülle, die bis dahin ausschließlich aus Führergräbern bekannt war, kam innerhalb des Karpatenbeckens gleichfalls nur aus spätaWARENZEITLICHER Umgebung ans Tageslicht.²⁰

Unter Leitung des Regionalzentrums im Kapos-Tal organisierte sich (wahrscheinlich schon im Laufe des 9. Jh.) unter Führung mehrerer hochrangiger Reiter der südwest-transdanubische Grenzschutz der AWAREN. Zu diesen gehört haben könnten die Führer zweier naheliegender Siedlungen, für deren Ausrüstung die Pferdegeschirrverzierungen mit großen Phaleren kennzeichnend sind (**Vörs-Papkert-B** Grab 307, 314, 371: 759, **Zalakomár-Lesvári dűlő** Grab 144: 779²¹). Einen der führenden Krieger des westlichen Grenzgebietes fand man im Grab 8 von **Lukácsháza-Hegyalja dűlő** (414)²².

An der Waag-Donau-Mündung läßt sich eines der Regionalzentren der späten AWAREN-ZEIT lokalisieren (**Komarno-1, 3, 6, 8/ Révkomárom**: 370, 372, 374, 376). Bei den Reiterbestattungen der "adligen Mittelschicht" wurden in diesem Zentrum bereits nicht mehr unbedingt Waffen als Beigaben ins Grab gelegt.²³ Die Gräber von zur zeitgenössischen Elite gehörenden Reitern fand man am Fundort **Radvan nad Dunajom-Zitavská Ton/Dunaradvány-Zsitvatő** (Grab 3, XXIV, X, XXVI, XXXI, A, VII.: 547). In nordwestlicher Richtung sicherte der Übergang an der Donau die Hauptverkehrslinie. In der awarenzeitlichen Gemeinde **Devínská Nová Ves/Dévényújfalú** (174) war - ihren Beigaben zufolge - jeder dritte der Männer ein Waffenträger und/oder Reiter.

Das Wiener Becken bildete das "militarisierte westliche Grenzgebiet" des spätaWARENZEITLICHEN Reiches.²⁴ Am Fundort **Wien-XIII. Unter St. Veit** (768) ruhten Krieger mit goldenen und bronzenen Waffengürteln sowie Säbeln. Das Gräberfeld **Wien-Liesing** (770) läßt sich durch "unpaarige" Rangabzeichen charakterisieren: am Anfang der spätaWARENZEITLICHEN Epoche war einem Knaben (Grab 8) mit goldenen Ohringen und Preßgold-Gürtel ein Pferd mit bronzenem Kandarenschmuck beigegeben, während die mit Pfeil und Bogen ausgerüsteten Schwert/Säbel-Reiter, deren Pferde vergoldeten Kandarenschmuck trugen (mit Ausnahme eines Silbergürtels), alle bronzebeschlagene Waffengürtel hatten.

Eines der südöstlichen Zentren des awarenzeitlichen Khaganats lag im Gebiet von **Szentes-Nagyhegy** (652). Von herausragender Bedeutung ist das jenseits der Theiss in der Gegend von **Balmazújváros-Hortobágy-Árkus** (47) erschlossene, bisher noch unpublizierte Gräberfeld.²⁵⁻²⁶ Der ganz zum Ende der spätaWARENZEITLICHEN Epoche gelebte Reiterführer von **Blatnica** (70) dient als gutes Beispiel dafür, daß die unterschiedlichen Würdezeichen (Pferdegeschirrbeschlüge und Schwertzubehör im karolingischen Stil und awarenzeitlicher Ziergürtel) hinsichtlich ihrer Interpretation der Fachwissenschaft noch lange Kopfzerbrechen bereiten werden.

Die Personen mit Waffenbeigaben, die lediglich einen kleinen Teil der awarenzeitlichen Gesellschaft ausgemacht haben, waren eine auch insich stark differenzierte Gruppe (**Tabelle 1**). Ihre Führer, die Militäraristokratie, dürften eine von der Gesamtheit des Volkes getrennte Eliteschicht gebildet haben (s. **Tabellen 1-5**). Ihre inneren Kämpfe, ihre Politik der Zwietracht haben schließlich zum Niedergang des awarenzeitlichen Reiches geführt. Die Mehrheit der awarenzeitlichen Bevölkerung jedoch ist - allen neuesten archäologischen und anthropologischen (serologischen) Ergebnissen zufolge²⁷ - mit dem im Karpatenbecken eine neue Heimat in Besitz nehmenden Ungartum assimiliert.²⁸

Übersetzung:

Gotlind B. Thur

